

P9 Protocol voeding en hygiëne binnen de locatie

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Achtergrondinformatie omtrent Hygiëne	4
<i>Hygiëne en gezondheid .....</i>	4
<i>Schoonmaken .....</i>	4
<i>Desinfecteren .....</i>	4
Richtlijnen	5
<i>Algemene richtlijnen m.b.t. hygiëne .....</i>	5
<i>Richtlijnen m.b.t. voeding.....</i>	5
<i>Richtlijnen m.b.t. de persoonlijke hygiëne .....</i>	5
<i>Richtlijnen m.b.t. verzorging.....</i>	6
<i>Richtlijnen m.b.t. schoonmaakwerkzaamheden (algemeen).....</i>	6
<i>Richtlijnen m.b.t. schoonmaakwerkzaamheden van pedagogisch medewerker.....</i>	7
<i>Richtlijnen m.b.t. schoonmaakwerkzaamheden van huishoudelijk medewerkers.....</i>	7
<i>Richtlijnen m.b.t. schoonmaakwerkzaamheden schoonmakers .....</i>	9
<i>Richtlijnen m.b.t. het wassen.....</i>	9
<i>Richtlijnen m.b.t. het schoonmaken van eetgerei .....</i>	9
<i>Richtlijnen m.b.t. desinfecteren .....</i>	10
Informatie m.b.t. hygiëne buitenspeelplaats.....	10
<i>Zandbak.....</i>	10
<i>Richtlijnen m.b.t. spelen in de zandbak .....</i>	10
Literatuurlijst	11

Voorwoord

Voor u ligt het protocol omtrent hygiëne binnen de kinderopvang van de Stichting Kinderopvang Friesland. In het protocol staan verschillende richtlijnen vanuit verschillende oogpunten beschreven, zoals richtlijnen m.b.t. voeding, persoonlijke hygiëne, verzorging en schoonmaakwerkzaamheden.

Het protocol is ontstaan naar aanleiding van de gestelde kwaliteitseisen binnen de kinderopvang.

Naast het voldoen aan de gestelde kwaliteitseisen op het gebied van hygiëne, biedt het protocol tevens houvast aan pedagogisch medewerkers, groepshulpen, kinderdagverblijfhulpen en schoonmaakpersoneel.

Achtergrondinformatie omtrent Hygiëne

Hygiëne en gezondheid

Hygiëne heeft te maken met schoon zijn, schoon werken en schoon blijven. Allerlei micro-organismen, zoals bacteriën, virussen, gisten en schimmels kunnen ons lichaam binnendringen. Deze besmetting kan via direct contact (van mens tot mens) of via indirect contact (via de lucht, materialen of via voedsel) plaatsvinden. Hygiëne is gericht op het bestrijden van die micro-organismen die ons lichaam verzwakken of ziek maken. Naast het toepassen van hygiënische maatregelen kunnen wijzelf een natuurlijke weerstand opbouwen tegen micro-organismen door goede voeding, veel beweging en een goede nachtrust. Er zijn drie vormen van hygiëne te onderscheiden:

- Voedingshygiëne

Besmet voedsel kan ziekteverschijnselen veroorzaken, zoals diarree, buikkamp, misselijkheid en braken. De besmetting kan plaatsvinden door het slecht bereiden van voedsel of het te warm bewaren van het voedsel (bijv. buiten de koelkast).

- Persoonlijke hygiëne

Aandacht en zorg hebben voor ons eigen lichaam speelt een belangrijke rol in ons leven. Persoonlijke hygiëne is van groot belang voor de gezondheid van onszelf en de mensen in onze omgeving. Bewust omgaan met hygiënische maatregelen voorkomt dat schadelijke bacteriën overgedragen worden van de ene mens op de andere mens.

- Hygiëne van interieur en materiaal

Materiaal waarmee we werken, de ruimten waarin we verblijven, kunnen veroorzakers zijn van besmetting. Over het algemeen is huishoudelijk schoonmaken (met water en huishoudelijk schoonmaakmiddel zoals allesreiniger of groene zeep) van de omgeving en de materialen voldoende. Bloed en slijm moeten eerst met water en zeep verwijderd worden. Daarna moeten de voorwerpen gedesinfecteerd of gesteriliseerd worden.

Schoonmaken

Schoonmaken is het stof- en vlek vrij maken van een ruimte. Onder normale omstandigheden moet een kindercentrum huishoudelijk (met water en huishoudelijk schoonmaakmiddel zoals allesreiniger of groene zeep) schoon zijn. Schoonmaken met een vochtige doek verdient de voorkeur omdat je hiermee zwevende stofdeeltjes voorkomt. Schoongemaakte ruimtes dienen anderzijds niet te lang vochtig en nat te blijven omdat vocht bacteriegroei bevordert en inloop op een natte vloer veel vervuiling geeft. Het schoonmaken is belangrijk omdat stof en vuil broedplaatsen zijn voor bacteriën. Dwarrelende stofdeeltjes kunnen ademhalingsmoeilijkheden opleveren voor Carapatiënten.

Desinfecteren

Desinfecteren is het ontsmetten van een oppervlak als schoonmaken alleen niet voldoende is, hierbij worden micro-organismen onschadelijk gemaakt. Het gaat dan om vervuiling door bloed, bloederige diarree of braaksel. Alvorens te desinfecteren moet het oppervlak schoon zijn. De aanwezigheid van vuil beïnvloedt de werking van het ontsmettingsmiddel nadelig.

Desinfecteer kleine oppervlakken (< 0,5 m²), zoals een aankleedkussen, speelgoed of thermometer, die met bloed of bloederige diarree of braaksel zijn vervuild, met alcohol 70%. Vanwege brandgevaar mag alcohol 70% alleen worden gebruikt op kleine oppervlakken die niet groter zijn dan een halve vierkante meter. Laat het oppervlak na desinfectering aan de lucht drogen.

Het desinfecteren van grote oppervlakken mag alleen na overleg met de GGD i.v.m. het gebruik van chloortabletten. Indien grote oppervlakken, zoals een bedje, vloer of tafel, die met bloed of bloederige diarree of braaksel zijn vervuild, gedesinfecteerd moeten worden, dan wordt advies gevraagd aan het team infectieziektebestrijding van GGD Fryslân.

Richtlijnen

Algemene richtlijnen m.b.t. hygiëne

- Bij het aanmelden en/of inschrijven van kinderen voor het kinderdagverblijf moet men naar de vaccinaties van het kind vragen en dit in het register vermelden. Bij het uitbreken van een epidemie van bijvoorbeeld polio of kinkhoest is het goed om te weten welke kinderen extra risico lopen omdat ze niet of onvolledig zijn gevaccineerd.
- Geef zelf als pedagogisch medewerker het goede voorbeeld, want persoonlijke hygiëne moet aangeleerd worden!
- Neem en geef de tijd voor lichamelijke hygiëne; als het snel moet of "nu maar een keertje niet" door tijdgebrek, kunnen de kinderen het idee krijgen dat de eigen verzorging niet zo belangrijk is.
- Benader het kind positief, dus geen bangmakerij; bijv. met tandenpoetsen niet erop wijzen dat het kind anders kiespijn krijgt, maar dat tandenpoetsen lekker fris is.
- Spreek kinderen aan op hun gedrag. Je kunt als pedagogisch medewerker de toiletdiscipline bevorderen door regelmatige controle en door zorg te dragen voor voldoende middelen zoals toiletpapier, vloeibare zeep en schone handdoeken.
- Je kunt de kinderen hoest- en niesdiscipline aanleren. Dus de hand voor de mond!
- Laat ieder kind zijn eigen tandenborstel, handdoek en washandje gebruiken.
- Hang tandenborstels afzonderlijk van elkaar op een rekje. Verschoon handdoeken en washandjes regelmatig/ Ruim schoon wasgoed op in goed afsluitbare kasten. Dit is stofvrij en hygiënischer.
- Geen sieraden mag dragen tijdens risicovolle handelingen, bijvoorbeeld tijdens het verschonen. Het is verplicht om ringen af te doen tijdens een schoonmoment *of* wegwerp handschoenen te dragen.
- Zorg ervoor dat er reserve kleding aanwezig is.
- Voor elk kind is er een lakentje en dekentje of dekbedje met overtrek.
- Na verschoning het aankleedkussen schoonmaken met water en huishoudelijk schoonmaakmiddel. Bij gebruik van een onderlegger heeft ieder kind een eigen onderlegger welke je regelmatig verschoont.
- Er moet warm en koud stromend water aanwezig zijn.
- Afval moet bewaard worden in een gesloten emmers of zakken op een voor kinderen niet toegankelijke plaats.
- Zorg voor het regelmatig luchten en ventileren van ruimten. Doe af en toe de ramen open.
- Laat de kinderen, indien mogelijk, dagelijks een frisse neus halen.
- Dieren, die gevaar kunnen opleveren voor de gezondheid van kinderen, mogen niet in het kinderdagverblijf aanwezig zijn.

Richtlijnen m.b.t. voeding

- Was je handen voor en na het contact met het voedsel met water en zeep.
- Gebruik schoon keukenmateriaal, zoals messen, vorken, lepels, enz.
- Zet voedsel dat snel kan bederven in de koelkast.
- De koelkasttemperatuur hoort tussen de 2 en 7°C te zijn. Bij deze temperatuur kunnen ziektekiemen zich niet direct vermenigvuldigen. Iedere ochtend dient de temperatuur gecontroleerd en genoteerd te worden op een temperatuurregistratielijst (Formulierenboek T2). Indien er afwijkingen zijn in temperatuur de thermometer ijken (is de thermometer nog goed) en koelkast controleren.
- Houd de houdbaarheidsdatum van blikvoeding aan.
- Bewaar babyvoeding niet langer dan 24 uur in de koeling.
- Bewaar opgewarmde voeding niet langer dan 2 uur en zet het niet terug in de koeling.

Richtlijnen m.b.t. de persoonlijke hygiëne

- Het lichaam regelmatig wassen. Dus geregeld douchen. Dit voorkomt dat eventuele schadelijke bacteriën overgedragen worden van mens tot mens.
- Trek schone kleding aan.
- Trek beschermende kleding aan en gebruik bij vuil werk handschoenen.
- Geen sieraden mag dragen tijdens risicovolle handelingen, bijvoorbeeld tijdens het verschonen. Het is verplicht om ringen af te doen tijdens een schoonmoment *of* wegwerp handschoenen te dragen.

- Was je handen en polsen met warm water en zeep, gedurende minimaal 20 seconden, met name na toiletbezoek, hoesten, niezen en snuiten.
- Het is hygiënischer om op het toilet gebruik te maken van een zeepdispenser of zeepompje en schone handdoeken.
- Droog je handen met een schone handdoek.
- Draag niet te veel sieraden.
- Houd de nagels kort.

Richtlijnen m.b.t. verzorging

- Geen sieraden mag dragen tijdens risicovolle handelingen, bijvoorbeeld tijdens het verschoonen. Het is verplicht om ringen af te doen tijdens een verschoonmoment *of* wegwerp handschoenen te dragen.
- Was je handen na het verschoonen van luiers.
- Was je handen bij de verschoonplek als je een luier verschoont.
- Was je handen bij het keukengedeelte als je in de keuken bezig bent geweest.
- Doe vuile luiers direct in de daarvoor bestemde container.
- Vermijd bloedcontact bij wondverzorging, gebruik hierbij eventueel wegwerphandschoenen.
- Was voor en na het verzorgen van de wond altijd je handen.
- Plak op wondjes een pleister of een verbandje.
- De punt van de elektronische koortsthermometer wordt na ieder gebruik zonder plastic hoesje ontsmet met alcohol 70% op een watje.
- Zalf moet met een spatel uit het potje gehaald worden.

Richtlijnen m.b.t. schoonmaakwerkzaamheden (algemeen)

- Draag zorg voor schoon sanitair.
- Spoel kinderpotjes na het plassen om. Indien er ontlasting is geproduceerd dan moet het potje met warm water en huishoudelijk schoonmaakmiddel (allesreiniger of groene zeep) schoongemaakt worden.
- Bij diarree moet het potje worden gereinigd met alcohol 70%.
- Indien er in de toiletruimte textiele handdoeken worden gebruikt, moeten deze dagelijks worden verschoond.
- Maak de ruimten in het gebouw regelmatig schoon.
- Zorg voor een goede samenwerking tussen de gebruikers van het gebouw en het schoonmaakpersoneel. Overleg hoe gebruikers (kinderen en pedagogisch medewerkers) een bijdrage kunnen leveren aan eenvoudiger schoonmaken en schoonhouden van het gebouw.
- Stel in overleg een duidelijk haalbaar schoonmaakschema vast en zorg ervoor dat dit schema bij alle betrokkenen bekend is.
- Zorg voor voldoende schoonmaakmateriaal en bewaar schoonmaakmiddelen buiten het bereik van kinderen.
- Lees altijd goed de gebruiksaanwijzing op de verpakking van schoonmaakmiddelen. Gebruik bij voorkeur milieuvriendelijke producten en houd je altijd aan de dosering en de gebruiksaanwijzing.
- Hulpmiddelen, die bij het schoonmaken gebruikt worden moeten frequent gewassen of vervangen worden.
- Doekjes, die voor het aanrecht of tafel gebruikt worden, mogen niet voor de vloer gebruikt worden.
- Wat voor de vloer gebruikt is, moet direct in de was.
- Het speelgoed dient goed huishoudelijk schoongemaakt te worden met warm water en zeep.
- Het speelmateriaal voor de grove motoriek moet minimaal 4 x per jaar worden schoongemaakt.
- Het speelmateriaal voor de fijne motoriek moet maandelijks worden schoongemaakt.
- Spreek ook kinderen aan op hun gedrag, stel haalbare regels op ten aanzien van hygiënisch gedrag. Laat kinderen medeverantwoordelijk zijn voor het opruimen.
- Maak een vast schema van schoonmaak en opruimwerkzaamheden die pedagogisch medewerkers zelf uit dienen te voeren.
- Na beëindiging van schoonmaakwerkzaamheden dient ook het schoonmaakmateriaal, zoals afwasborstels, sponsjes, dweilen, emmers en teilen, zelf goed gereinigd te worden. Al het overige materiaal dient goed te worden gereinigd en apart te worden gedesinfecteerd en gedroogd alvorens het opnieuw kan worden gebruikt.

Richtlijnen m.b.t. schoonmaakwerkzaamheden van pedagogisch medewerker

Dagelijks

- Beddengoed parttime kinderen wisselen.
- Schoonmaken aanrechtblad en kooktoestellen.
- Tafels.
- Kranen.
- Afvalbakken legen.
- Slaapkamers luchten.
- Handdoeken en theedoeken vervangen.
- Schoonmaken magnetron.
- Afwassen flessen, spenen en eetgerei.
- Schoonmaken speelgoed wat in de mond kan.
- Bij ziekte van kinderen spenen uitkoken.
- Bij diarree of ernstige ziekte van kinderen aankleedtafels en aankleedkussen ontsmetten.
- Bij ziekte bedje verschoneren: zo nodig ook dekentje wassen.
- De groepsruimten schoon en netjes houden.

Wekelijks

- Afwassen fleswarmers.
- Uitmaken van flessen en spenen.
- Schoonmaken waterkoker en koffiezetapparaat.

Maandelijks

- Spenen (indien nodig) vervangen.

Richtlijnen m.b.t. schoonmaakwerkzaamheden van huishoudelijk medewerkers

Dagelijks

- Wassen van washandjes, slabbers, handdoeken van de kinderen.
- Soppen aankleedtafel, aankleedkussen, commodes, wastafels, babystoeltjes, kinderstoelen, spiegels en boxkleden.
- Potjes na gebruik schoonmaken met water en zeep
- Toilethanddoekjes 2x per dag vervangen.

Wekelijks

- Wassen lakentjes en slaapzakken.
- Soppen van de pedagogisch medewerkerstoel, wasmanden, bedjes, boxen, vakkenkasten, inclusief mandjes en kasten (buitenzijde).
- Wassen van hoes speelmatras, afhankelijk van materiaal speelmatras.
- Koelkast soppen.
- Soppen gootsteenkasje en keukenplanken.
- Temperatuur koelkasten controleren.
- Soppen deurklinken.

Maandelijks

- Soppen groot speelgoed.
- Commodes (mandjes buitenkant, planken, wanden en deurtjes)

Zeswekelijks

- Plafonds ragen en stoffen op de groepen.
- Koelkast thermometers controleren op juistheid door ze allemaal in een bakje water te doen en de temperatuur te vergelijken. Bij defecte thermometer nieuwe aanschaffen.
- Planken buiten reikhoogte.
- Trapje commode.
- Schoonmaken tafelpoten, stoelpoten en kasten.
- Wassen knuffelbeesten, speelkleden, verfschorten, verkleedkleden.

Eens per kwartaal

- Wassen dekentjes.
- Stofzuigen matrasjes (of luchten).
- Wasmachine reinigen (leeg laten draaien op 90°C).
- Stofbak wasdroger goed doorspoelen en een nacht laten drogen.

Richtlijnen m.b.t. schoonmaakwerkzaamheden schoonmakers

Dagelijks

- Stofzuigen van tapijt en losse kleden in alle ruimtes waar kinderen verblijven.
- Marmoleum stofzuigen of wassen.
- Dweilen in alle ruimtes (dus ook de sanitaire ruimtes).
- Stofzuigen: gangen, hal en trappenhuis.
- Closetpot binnenkant + buitenkant inclusief de toiletbril.
- Dagelijks legen van de afvalbakken en soppen van de deksel.
- Soppen van toilettrekker/drukspoeler, wasbak binnen en buitenkant, kronen, lichtknoppen, spiegels, planken, zeepautomaten en wanden/deuren, deurkrukken, rolhouders, randen en richels van sanitaire ruimtes.

Twee keer per week

- Soppen van de groepsruimtes.
- Gangen soppen.

Wekelijks

- Stofzuigen en stoffen werkkasten/voorraadkamer en kantoor.
- Soppen van deuren van de groepsruimtes, de keuken, de telefoon en de afvalbakken.
- Handdoekautomaten.
- Richels en plinten.
- Wassen en vervangen van wisserdoeken en moppen.
- Moppen en w.c. borstels wekelijks reinigen en regelmatig vervangen.

Maandelijks

- Stofzuigen van radiatoren in zowel de groepsruimte als algemene ruimtes.
- Berging binnen.
- Stofzuigerzakken dienen minimaal 1x per maand vervangen te worden.
- Soppen van wanden, het kantoor, de personeelsruimtes en radiatoren.

Zeswekelijks

- Ramen binnen en buitenzijde, kozijnen en vensterbanken schoonmaken.
- Slaapkamers schoonmaken richels, plinten, bedjes en radiatoren.

Richtlijnen m.b.t. het wassen

- Kleding dient gedesinfecteerd te worden in de wasmachine op minimaal 60°C.
- Verschoon ook het beddengoed tijdig. Lakens en dekbedovertrekken 1x per week wassen.
- Linnengoed moet in de wasmachine warmer dan 60°C worden gewassen.
- Vuil wasgoed moet in een voor vuil wasgoed bestemde wasmand gelegd worden en niet op de grond.
- Er moeten aparte wasmanden zijn voor vuil en schoon wasgoed.
- Moppen, dweilen. vaat-, droog- en handdoeken moeten machinaal bij 90°C gewassen worden.
- Gordijnen worden 1x per jaar gewassen.
- Tapijten en kleden worden 1x per jaar gereinigd.

Richtlijnen m.b.t. het schoonmaken van eetgerei

- Flessen, bekers, borden en bestek dienen zo heet mogelijk te gebeuren.
- Materialen als snijplanken en messen dienen bij voorkeur in de vaatwasmachine gereinigd te worden.
- Bij het afwassen met de hand moet het water zo heet mogelijk zijn (ca.70°C).
- Voor het afdrogen moeten droge, schone theedoeken worden gebruikt.
- De afwasmachine moet zo gebruikt worden, dat het water minimaal 60°C is tijdens het wassen.

Richtlijnen m.b.t. desinfecteren

- Desinfecteer als er infecties zijn, zoals diarree en als er bloed of andere lichaamsstoffen zijn gemorst.
- Aankleedtafels, aankleedkussens en het sanitair, inclusief waterspoeling worden ontsmet indien er diarree op de groep is en indien er andere ernstige infectieziekten, als hersenvliesontsteking of geelzucht aanwezig zijn of vermoedelijk aanwezig zijn.
- Desinfecteer alle oppervlakken die met het mogelijk besmette materiaal in aanraking zijn gekomen.
- Bij “ziekte” in het kinderdagverblijf dienen de closetpot, toiletbril, wasbak, kranen, lichtknoppen, doorspoelknop, deurknop en het fonteintje gedesinfecteerd worden.
- De frequentie van desinfecteren varieert van 3x daags tot 1x per uur.
- Speelmateriaal, meubilair en de vloer dienen na vermoeden van besmetting gelijk gedesinfecteerd te worden. Gebruik chloor als desinfectiemiddel bij het schoonmaken van het toilet en andere grote oppervlakken.
- Alcohol (70%) is geschikt voor het schoonmaken van kleine oppervlakken. Maar let op! Alcohol is brandbaar.
- Lyorthol en Dettol mag je niet gebruiken.
- Spiritus is behalve brandgevaarlijk ook giftig bij inademing. Gebruik het dus niet in het bijzijn van kinderen, zeker niet in een sprayflacon.

Informatie m.b.t. hygiëne buitenspeelplaats

Zandbak

Iedereen weet dat spelen met zand belangrijk is voor de ontwikkeling van het jonge kind. Kinderen spelen graag in het zand, kunnen er lekker mee knoeien en hun fantasie de vrije loop laten. Voor de gezondheid van het spelende kind is schoon zand een vereiste. Jammer genoeg is een zandbak niet alleen een prima speelgelegenheid voor kinderen. Zandbakken worden ook regelmatig bezocht door huisdieren die er hun behoefte doen. Kinderen kunnen besmet worden met spoelwormeitjes van honden en katten als gevolg van het spelen in zandbakken waar deze dieren hun behoefte doen. Spelende kinderen in een zandbak lopen het risico om via de mond met deze eitjes besmet te raken. (zie ook richtlijnen met betrekking tot het spelen in de zandbak)

Richtlijnen m.b.t. spelen in de zandbak

- Houd de nagels kort. Vaak blijft er veel vuil onder de nagels hangen waardoor de besmettingskans hoger ligt. Laat het kind niet eten tijdens het spelen. Handen wassen na het spelen en handen wassen voor het eten.
- Spoel speelgoed regelmatig schoon.
- Houd de zandbak -als er geen kinderen in spelen- dicht voor honden en katten (afdekken met een net).
- Controleer dagelijks het zand op vervuiling.
- Vervang het zand als: Vervuiling niet verwijderd kan worden/ Kinderen “vuil” uit de zandbak komen/ Dierlijke uitwerpselen zijn gevonden.
- Vervang of vul het zand tenminste 1 x per 2 jaar aan.
- Zorg voor een dusdanige ondergrond in de zandbak dat regenwater het zand goed kan doorspoelen.
- Houd de zandbak schoon en ruim rommel op. Ruim ontlasting meteen op!

Literatuurlijst

- Bron: RIVM: Draaiboek gezondheidsrisico's in een kindercentrum of peuterspeelzaal 0-4 jarigen d.d. 29 maart 2011
- Bron: RIVM: Draaiboek gezondheidsrisico's in een basisschool of buitenschoolse opvang (4-12 jarigen) d.d. 29 maart 2011
http://www.rivm.nl/Bibliotheek/Professioneel_Praktisch/Draaiboeken/LCI_draaiboeken/Gezondheidsrisico_s_in_een_kindercentrum_of_peuterspeelzaal_0_4_jarigen
http://www.rivm.nl/Bibliotheek/Professioneel_Praktisch/Draaiboeken/LCI_draaiboeken/Gezondheidsrisico_s_in_een_basisschool_of_buitenschoolse_opvang
- Schoonmaakbeleid kinderopvang: uit Handboek Kinderopvang: Mienke Wildschut-van de Merwe: december 1997.
- Hygiëne-code: kadercode voor de voedingsverzorging in instellingen in de gezondheidszorg en ouderenzorg.
- Veiligheid en hygiëne: werkmap SPW 2e jaar.
- Rapport Hygiëne en Veiligheid Kinderdagverblijf Franeker: maart 1998